

УДК: 902.2

ФОМЕНКО В.М.,

Миколаївська експедиція Інституту археології НАН України.

ТРЕБУХ О.О.,

Миколаївська експедиція Інституту археології НАН України.

Фоменко Віктор Миколайович (1944 р. н.). У 1970 р. закінчив історичний факультет Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. З 1973 р. науковий співробітник Інституту археології НАН України. Керівник Миколаївської експедиції Інституту археології НАН України. *Спеціаліст в галузі пам'яток енеоліту – бронзи Північного Причорномор'я.*

Требух Олег Олексійович (1980 р. н.). У 2003 р. закінчив історичний факультет Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. З 2003 до 2006 року аспірант кафедри всесвітньої історії Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Молодший науковий співробітник Миколаївської експедиції Інституту археології НАН України.

ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПІВНІЧНІЙ ПЕРИФЕРІЇ САБАТИНІВСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ ВИНОГРАДНИЙ САД

Запропонована стаття присвячена археологічним дослідженням поселення сабатинівської культури Виноградний Сад проведених в 2006-2007 рр. на його північній периферії. В статті поставлено акцент на стратиграфічні спостереження, домобудівництво, опису виявлених на поселенні об'єктів побутового та господарського призначення (житла, зольника, господарчих ям та ін.)

The offered article is devoted archaeological researches of settlement of sabatinivskoy culture Vine Garden of conducted in 2006-2007 on his north periphery. In the article an accent is put on stratum supervisions, house-building, to description of found out the on a settlement objects of the domestic and economic setting (habitation, ash-pit, economic pits, but other).

Миколаївська експедиція Інституту Археології НАН України 2006-2007 рр. продовжила поновленні 2005 року дослідження північної периферійної ділянки поселення сабатинівської культури Виноградний Сад (с. Виноградний Сад, Доманівського р-ну), що потрапило в зону затоплення Олександрійського водосховища.

На поселенні за 8-10 м, на захід від розкопу XVI (дослідженого у 2005 році, а нині затопленого), вище по схилу тераси, закладено розкоп XVII.

Під час досліджень додатково застосовувався метод біолокації (головним чином, для уточнення ширини стін і розташування входу в будівлю), успішно застосований на поселенні сабатинівської культури Щуцьке I [4]. Однак, можливості останнього виявились обмеженими через підвищену вологість ґрунту, просякненого водою на висоту понад 1м від рівня водосховища.

Розкопана площа виявилась досить слабо забудованою, що, взагалі, характерно для периферії цього поселення [1].

Так, і на розкопі XVI де було виявлено й частково досліджено залишки п'яти будівель, розташованих як суміжно, так і на певній відстані одна від одної [5]. Археологічні об'єкти на південних і центральних ділянках розкопу XVII представлені непоганою збереженістю житла із прибудовою, зольником (попелищем) у пристосованому для цього котловані старою спорудою, господарчими ямами, а також скупченням матеріалу, яке свідчить про наявність у цьому місці навісу або легкої наземної будівлі.

Житло № 1 виявлено у південному кінці розкопу, у квадратах X та XI. Воно у плані прямокутної із заокругленими кутами форми, орієнтоване довгою віссю у напрямку північ – південь (рис. 2.) Загальна довжина його становила 12 м, ширина північної поперечної стіни 6,0-6,5 м. Південна частина була ширша за північну й дорівнювала 8,0м. Внутрішня корисна площа помешкання сягала 60 м². Каменю у будівництві було використано порівняно мало,

причому, в основі південної стіни він був, взагалі, відсутній. Стіни зведені з сирцевої маси (замішаного й місцями дуже слабо обпаленого гумусованого суглинку та чорнозему) з доданням великої кількості кісток та битої кераміки в якості арматури. Оплив західної стіни з цього матеріалу, зокрема, добре простежувався у профілях центральної і західної бровок. За даними біолокації, ширина стін сягала 0,6-0,8 м. Методом біолокації простежено також вхід у вигляді пройому завширшки 1,2-1,3 м, влаштований у південній поперечній стіні ближче до південно-східного кута будівлі.

У бровках було простежено чітку послідовність як підготовки місця для розташування житла, так і безпосередньо його будівництво. На схилі тераси під будівлю, як і в багатьох інших випадках на поселенні, було вирито нерівномірно заглиблений коритоподібний котлован. Більше ґрунту було вибрано із західного підвищеного боку (на глибину 0,4-0,6 м від давньої поверхні). Землю скидали переважно вниз по схилу й у південний бік для отримання більш-менш горизонтальної площадки.

Конструкція основи стін неоднакова. Західний та північний борти котловану досить регулярно обкладені камінням, причому найбільш масивні брили (окремі з них прямокутної форми, явно оброблені) розміром 0,5-0,7 м і завтовшки 0,1-0,3 м зосереджені у середній частині західної стіни. Основою східної стіни служила "постіль" з нерівномірно накиданих досить дрібних уламків. Південну стіну, судячи з повної відсутності каміння й рівчака під фундамент, спорудили прямо на материк.

Всередині приміщення, ліворуч від входу, на підлозі зафіксовано пляму слабо обпаленого ґрунту (колір від чорного до червонуватого) діаметром 0,8 м – сліди короткочасного вогнища. Необхідно відзначити також заглиблення для опорних стовпів. Два з них знаходились біля західної стіни на відстані 1,2 м від неї та одне від одного і являли собою круглі ямки діаметром до 0,4 м й глибиною 0,2 м. На дні кожної з них простежувалось невелике підтрикутне звужене донизу вдавлення, яке формою, ймовірно, відповідало підтесаному нижньому торцю дерев'яних стовпів. Третю ямку знайдено у північно-східному куті приміщення. Це, власне, було неглибоко вдавлене гніздо з викладених колом кількох камінчиків, на які спирався стовп. Гадаємо, що опорних стовпів було набагато більше, але на тлі дуже поритого землерийними тваринами материка простежити сліди їх виявилось неможливим.

Археологічний матеріал із житла, в цілому, одноманітний і порівняно нечисленний. Різко переважають кістки тварин, кераміки небагато. Серед інших знахідок можна назвати незакінчене грузило з м'якої породи – опоки, дрібні кістяні проколки, незавершене вістря стріли з рогу, фрагмент маленької ступки (?) з опоки.

Приміщення № 2. Останнє було прибудоване до південно-західного кута житла № 1. Північна частина його потрапила в розкоп 2006 р., однак, тут чітких ознак наявності цієї будівлі, за винятком, підвищеного скупчення археологічного матеріалу не було. Розкопками додаткової площі виявлено кам'яну кладку й невеликий коритоподібний котлован, що дали підставу інтерпретувати вказані знахідки, як рештки прибудови.

Котлован приміщення № 2 звичайний коритоподібний, овальний у плані, орієнтований по лінії південний схід – північний захід. Ширина його становила майже 4 м, зафіксована довжина близько 3 м. Лише західний борт,

обкладений камінням, частина якого зсунулася на підлогу. Із зовнішнього боку приміщення, поруч з кладкою, знайдено у розвалі фрагмент великої посудини банкового типу. Поганий стан збереженості прибудови не дозволяє визначити місце розташування входу до неї. Доступ сюди міг здійснюватись як із зовнішнього боку, так і через лаз у стіні безпосередньо з житла № 1.

Зольник (приміщення № 3). З півночі впритул до описаного житла примикав зольник (рис. 1, 2), влаштований у котловані старої покинутої споруди типу вищеописаної. На останнє вказують отримані у бровках і бортах розкопу характерні розрізи. У поперечних розрізах, до речі, добре видно й викиди суглинку, переміщеного давніми будівельниками вниз по схилу у процесі земляних робіт. Попелясте заповнення його містило значну кількість археологічного матеріалу, переважно кісток тварин. У східних квадратах траплялось невелике каміння, а у квадраті XVII/25 на глибині 0,1-0,3 м від сучасної поверхні знайдено компактне скупчення кісток (майже виключно ребра та хребці) у вигляді лінзи діаметром понад 1,0 м та завтовшки 0,2 м. Цікаво, що кістки були дуже подрібнені, але з якою метою – лишається невідомим. На схилі західного борту котловану лежали кістки свійського бика (нога). По підлозі безсистемно розкидано небагато каміння, серед якого знайдено фрагмент нижньої щелепи людини. Тут також виявлено дві неглибокі господарчі ями. *Яма № 1* – грушовидної у плані форми, розмірами 1,1 x 0,7 м і глибиною 0,2 м. Орієнтована по лінії північ – південь із відхиленням на захід, дно дуже порите землерийними тваринами. Яма заповнена невеликим камінням, більш масивний уламок розмірами 0,4 x 0,3 x 0,2 м лежав у північно-східному її кінці. Між камінням траплялись поодинокі уламки кераміки й кісток. *Яма № 2* знаходилась в 2,3 м на південний схід від першої. У плані вона кругла, діаметром 0,85-0,9 м, збереглася на глибину близько 0,15 м, заповнення суглинкове з включеннями чорнозему і окремих дрібних уламків кісток. Дно бугристе, також порите землерийками. Між ямою № 1 і центральною бровкою, впритул до останньої із заходу, розчищено стовпову ямку того ж типу, що й у вищеописаному житлі. Вона відрізнялася від знайдених там стовпових ямок тільки меншими розмірами (діаметр 0,2 м, глибина 0,18 м) та наявністю під стінкою вертикальної підклинки із плаского уламку граніту (13 x 12 x 4 см) та великого сколу трубочастої кістки бика.

Господарча яма № 3. У північно-західному куті розкопу, в 3,5 м від зольника, розчищено досить велику господарчу яму № 3. Вона коритоподібна, неправильної овальної форми, розмірами 3,5 x 1,9 м, орієнтована зі сходу на захід із невеликим відхиленням у південний бік. Стінки дуже похилі, дно бугристе, із заглибинами різного розміру, порите землерийними тваринами. Глибина від давньої поверхні, орієнтовно, дорівнювала 0,2-0,3 м, із загальним нахилом дна на схід, до річки. На дні у західній половині ями лежав уламок граніту розмірами 0,3 x 0,2 x 0,15 м. Ґрунт заповнення й нечисленні звичайні для поселення матеріали з неї такі ж, як і у зольнику.

Господарча яма № 4. Ще одна яма такого ж типу – яма № 4, досліджена за 4-5 м на захід від зольника. Попелясто-сірий, пілуватий структури зольний ґрунт заповнення містив звичайний археологічний матеріал – кістки тварин, кераміку тощо. Яма орієнтована довгою

віссю з південного сходу на північний захід, і, ймовірно, мала овальну форму. Ширина ями 2,3 м, глибина 0,2 м від рівня давньої поверхні. Первинна довжина, напевне, дорівнювала 3 м. В заповненні виявлено 4 фрагменти кераміки, 184 кістки та камінь. Серед знахідок слід відзначити довгі кістки, нижню й частину верхньої щелепи та інші кісткові рештки від одної молодого особини бика, що траплялися у золистому заповненні ями на різній глибині.

У *середній частині розкопу* чіткі рештки стаціонарних будівель відсутні. Проте, практично поряд із зольником з північного сходу, простежувалась підвищена концентрація матеріалу, який утворював сегментовидну у плані пляму (решта заходила під західний борт розкопу), розмірами близько 10 x 5 м. Зовнішню межу її наче позначали кілька дугоподібно розташованих каменів (рис. 1, 1). Характерний для зольника ґрунт сюди не поширювався. Ймовірно, припустити, що знахідки фіксують наявність якоїсь легкої споруди наземного типу або навісу.

Північна частина розкопу досліджена нерівномірно. Матеріальні залишки доби пізньої бронзи виявлені на більшій глибині (0,6-0,8 м), зокрема при прокопуванні смуги квадратів, на дні крайнього зі сходу квадрату, найближчого до річки, на тому ж рівні (0,6 м) знайдено кілька каменів розмірами до 0,5 м, характерно розташованих, очевидно, в основі стіни будівлі. Але повна розчистка їх унеможливилася через досить швидке затоплення внаслідок фільтрації в розкоп річкової води скрізь захисну кількадеметрову перемичку. У південній стінці названих квадратів простежено поперечний розріз типового котловану або цілої ділянки тераси, мабуть, підготовленої під забудову. Справа у тім, що сліди проживання тут практично не зафіксовані – будівельний камінь відсутній, знахідки траплялись рідко, а заповнення різко відрізнялось від золистого заповнення житлових приміщень. В цілому, профіль читався не зовсім чітко, оскільки ґрунт

заповнення (чорнозем) був лише трохи темніший за верхній відділ перехідного бурого суглинку, в який заглиблено дно. Загальна ширина спланованої ділянки по стінці 7,0-7,5 м, глибина нерівномірна: із західного, вищого боку тераси, вона дорівнювала 0,4-0,5 м від давньої поверхні, із протилежного – лише 0,1-0,2 м. Не виключено, що будівля все-таки існувала, але була з якихось причин покинута її мешканцями, а будівельний матеріал повністю вибраний і перевикористаний. Деяко вище дна (0,1-0,15 м) зі стінки вилучено неповний череп дорослої людини чоловічої статі. Череп мав добре помітну прижиттєву штучну деформацію баштового типу. Подібний звичай широко практикувався у племен більш ранньої донецької катакомбної культури, але практично невідомий за доби пізньої бронзи.

Завдяки дослідженням 2005, 2006-2007 рр. на північній периферійній частині поселення виявилось, що межі поселення є більшими, ніж ті, які вважалися раніше [3]. Цінним результатом досліджень, останніх років, стали стратиграфічні спостереження, що не вдавалося простежити в центральній, забудованій ділянці поселення. Дослідження в домобудівництві жител на периферії вказують на її особливості – меншу кількість застосування каменю в будівництві жител порівняно з центральною частиною поселення. Вперше на сабатинівському поселенні Виноградний Сад повністю та ретельно обстежено зольник. Слід констатувати, меншу кількість виявлених на північній периферії знахідок, у більшості ординарних. В цілому, кількісно і якісно вони значно поступалися знахідкам із центральної частини поселення, на що неодноразово наголошувалося [5]. Враховуючи обмежену кількість знарядь виробництва, слабку забудову ділянки об'єктами побутового та господарчого призначення, можна припустити, що північна периферія поселення не відігравала значної ролі в його соціально-економічному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балушкін О.М., Красильников К.І., Шарафутдінова І.М. Поселення Виноградний Сад на Південному Бузі // Археологічні дослідження в Україні 1993 року. – К., 1997. – С. 8-9.
2. Ключинцев В.Н. Поселения сабадиновской культуры Степного Побужья. – Дис. ... канд. ист. наук. – К., 1993. – 327 с.
3. Красильников К.И., Тельнова Л.И., Филоненко А.Н. Отчет о проведении в 1993 г исследовательских работ отрядом Луганского пединститута на поселении сабадиновской культуры в зоне затопления Александровским водохранилищем у с. Виноградный Сад, Доманевский р-н., Николаевская обл., раскоп V, участки Б и Г // Науковий архів ІА НАНУ. – 1993/53.
4. Фоменко В.Н., Шевченко Н.П. О биолокационных исследованиях на поселении сабадиновской культуры Щуцкое I в Побужье // Северо-Восточное Приазовье в системе евразийских древностей (энеолит-бронзовый век). Материалы международной конференции. – Ч. 2. – Донецк, 1996.
5. Фоменко В.Н., Шевченко Н.П., Балушкін О.М., Требух О.О. Охоронні дослідження поселення доби пізньої бронзи Виноградний Сад // Археологічні дослідження в Україні в 2004-2005 рр.: Збірка наукових праць / За ред. Н.О. Гаврилук. – Вип. 8. – Київ; Запоріжжя: ІА НАН України, Дике Поле, 2006. – С. 372-373.

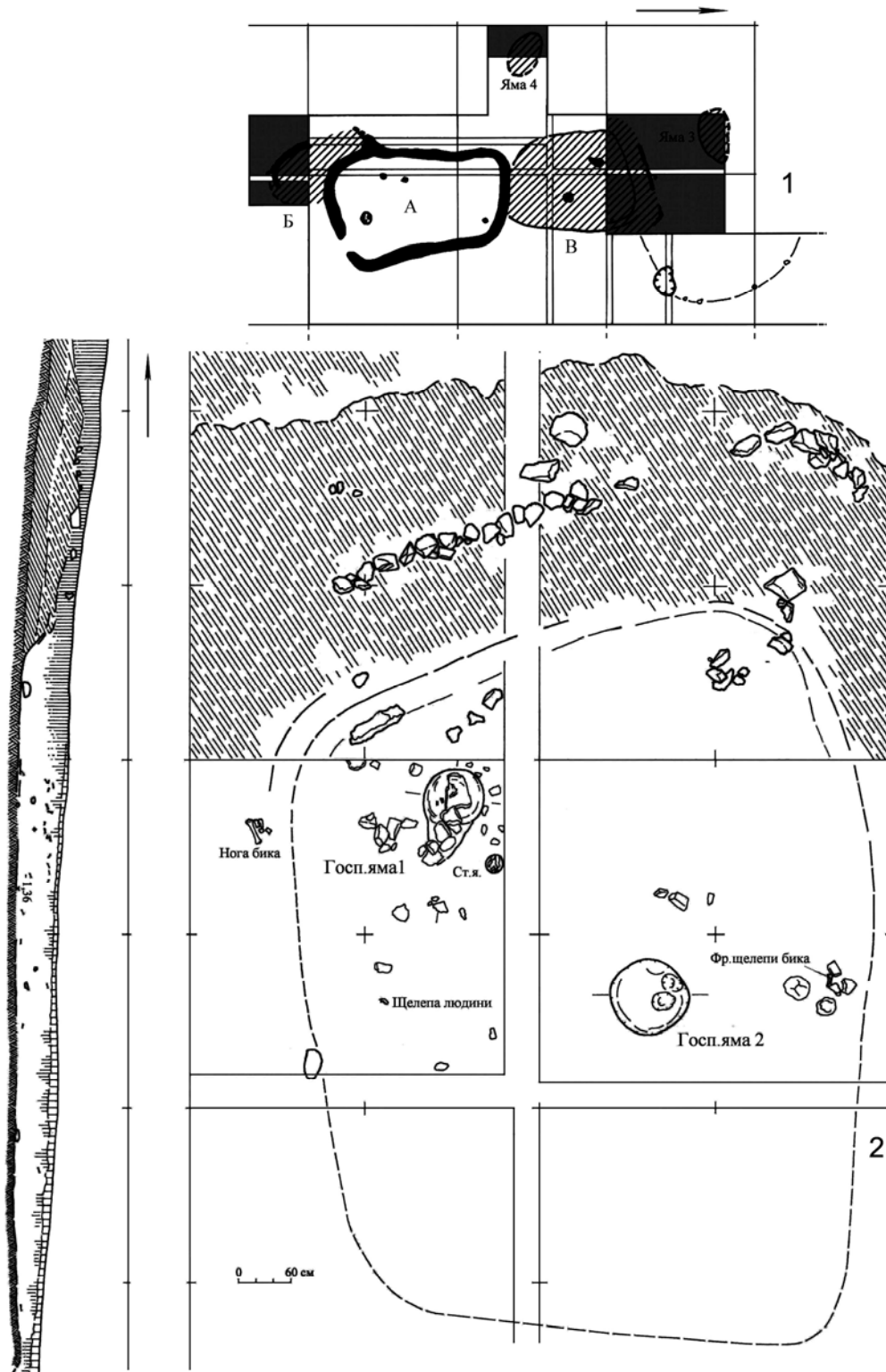

Рис. 1. Виноградний Сад, розкоп XVII:

1 – південна частина розкопу: А – житло № 1; Б – приміщення № 2 (прибудова); В – зольник (приміщення № 3).

Сірі тоновані ділянки розкопані у 2007 р.;

2 – Загальний вигляд зольника (приміщення № 3)

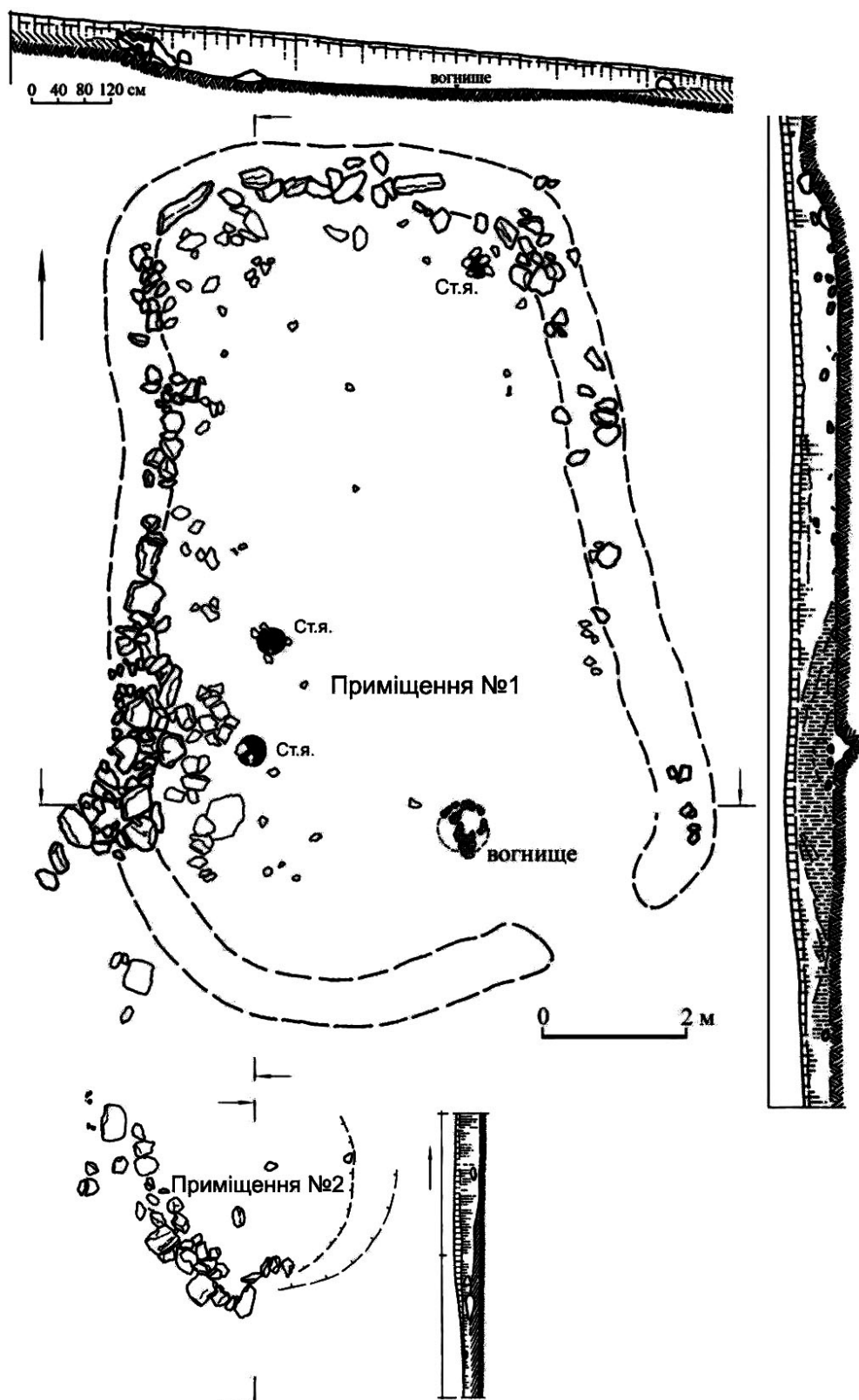

Рис. 2. Виноградний Сад, розкоп XVII.
Загальний план і розріз житла № 1 (приміщення № 1-2)